

УДК 343.98

Сімакова-Єфремян Е. Б., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса

ПРОБЛЕМИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

PROBLEMS OF FORENSIC-EXPERT ACTIVITY

Анотація. У статті надано аналіз запропонованих проектом Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» змін до кримінального та кримінального процесуального законодавства України. У пояснювальній записці до законопроекту зазначалося, що прийняття цього закону сприятиме подоланню процесуальних проблем, що перешкоджають ефективному судовому розгляду в Україні. Однак запропоновані формулювання даного законопроекту мають певні неточності, що в свою чергу може призвести до зворотного ефекту: неправильного розуміння і трактування певних норм закону, невинуватих формальних і неформальних обмежень у використанні засобів доказування, нівелювання принципу змагальності сторін тощо. Крім того, у різних статтях законопроекту 6232 спостерігається використання різних термінів щодо однакових по суті процесуальних дій, хоча доречним було б використання одних і тих же термінів у всіх нормативних документах. Відзначено, що ліквідація зазначених прогалів і невідповідностей в законопроекті матиме позитивний вплив на стан експертного забезпечення правосуддя в Україні

Ключові слова: судова експертиза, судово-експертна діяльність, судовий експерт, процесуальні проблеми, засоби доказування.

Аннотация. В статье проанализированы некоторые, предложенные проектом Закона Украины «О внесении изменений в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины, Гражданский процессуальный кодекс Украины, Кодекс административного судопроизводства Украины и другие законодательные акты» изменения в уголовное и уголовное процессуальное законодательство Украины. В пояснительной записке к законопроекту отмечалось, что принятие данного закона будет способствовать преодолению процессуальных проблем, препятствующих эффективному судебному рассмотрению дел в Украине. Однако предложенные формулировки данного законопроекта имеют некоторые неточности, что в свою очередь может привести к обратному эффекту: неправильному пониманию и трактовке определенных норм закона, неоправданным формальным и неформальным ограничениям в использовании средств доказывания, нивелированию принципа состязательности сторон и пр. Кроме того, в разных статьях законопроекта 6232 наблюдается использование разных терминов в отношении совпадающих по сути процессуальных действий, хотя уместным было бы использование одного и того же термина во всех нормативных документах. Отмечено, что ликвидация указанных пробелов и неточностей в законопроекте окажет позитивное влияние на состояние экспертного обеспечения правосудия в Украине.

Ключевые слова: судебная экспертиза, судебно-экспертная деятельность, судебный эксперт, процессуальные проблемы, средства доказывания.

Abstract. The paper presents the analysis of amendments to the criminal and criminal procedural legislation of Ukraine, proposed by the project of the Law of Ukraine "On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code on Administrative Proceedings of Ukraine and other legislative acts". The explanatory note to the draft law states that the adoption of this law will help to overcome procedural problems that hamper effective judicial consideration in Ukraine. However, the proposed formulations of this draft law have some inaccuracies, which, in its turn, may lead to the opposite effect: incorrect understanding and interpretation of certain norms of law, unjustified formal and informal restrictions in the use of means of proof, violations in adversarial principle, etc. In addition, in different articles of the draft law 6232 there is observed the use of different terms with respect to the essentially equal procedural actions, although it would be appropriate to use the same terms in all normative documents. It is

noted that the elimination of these omissions and inaccuracies in the draft law will have a positive impact on the status of expert provision of judicial power in Ukraine.

Key words: forensic expertise, forensic-expert activity, forensic expert, procedural problems, means of proof.

Проблеми призначення судової експертизи (залучення судового експерта) у кримінальному процесі України є предметом постійної уваги науковців [1-17 та ін.]. Аналіз вказаних та інших наукових праць демонструє, що й сьогодні ці проблеми залишаються не вирішеними. Вважаємо, що певний інтерес для обговорення науковою спільнотою може являти аналіз запропонованих проектом Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (далі – законопроект 6232) останніх змін до Кримінального процесуального кодексу України. У пояснювальній записці до законопроекту 6232 наголошувалося, що прийняття вказаного закону сприятиме подоланню процесуальних проблем, які перешкоджають ефективному судовому захисту в Україні, зокрема таких:

- формальне ставлення судів до дотримання конституційних та встановлених законом принципів судочинства, в тому числі змагальності сторін;
- недостатній рівень єдності та послідовності правозастосовної практики;
- недосконалість, а подекуди – відсутність ефективних процесуальних інструментів для захисту прав та інтересів осіб, які звертаються до суду;
- недосконалість правил та узгодженість у розмежуванні юрисдикції судів;
- надмірна тривалість розгляду справ та відсутність правової визначеності через практично необмежені можливості перегляду рішення суду по суті спору;
- невиправдані формальні та неформальні обмеження у використанні деяких засобів доказування;
- абсолютизація принципу поширення юрисдикції судів на всі правовідносини;
- нерозвиненість інструментів підтримки системи альтернативних способів вирішення спорів;
- надмірні витрати організаційних, людських та фінансових ресурсів для розгляду судом справ незначної складності та таких, спір в яких фактично відсутній;
- низький рівень правової культури учасників процесу, зловживання процесуальними правами та невиконання процесуальних обов'язків, поєднані з неефективними заходами відповідальності за порушення правил судового процесу.

Позитивними рисами законопроекту визначалися: ефективний захист прав як превалююче завдання судочинства; змагальність, диспозитивність та пропорційність як засади судочинства; нові правила юрисдикції та

підсудності; розширення засобів доказування, дієві механізми забезпечення доказів та позову; спрощення та прискорення розгляду нескладних справ; забезпечення ґрунтовної підготовки та розгляду складних справ; розгляд справи у розумні строки, забезпечення правової визначеності; механізми запобігання зловживанню процесуальними правами; ефективна компенсація судових витрат тощо.

Яким же чином передбачається впровадити вказані характеристики у кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України в аспекті питань призначення судової експертизи (залучення судового експерта)? Розглянемо коротко деякі з норм, які відображені у проекті вказаного Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів».

У Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25 - 26, ст. 131 із наступними змінами) передбачається назву та абзац перший частини першої статті 384 викласти в такій редакції:

«Стаття 384. Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу

1. Завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта, складені для надання або надані органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України, подання завідомо недостовірних або підроблених доказів, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках». У той же час, даною статтею не передбачено кримінальної відповідальності за давання завідомо неправдивих показань судовим експертом. Вважаємо, що це є прогалиною законодавства, яку необхідно ліквідувати.

У Кримінальному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., № 9 - 13, ст. 88 із наступними змінами) законопроектом 6232 у статті 242 передбачено частину першу викласти у такій редакції:

«1. Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.»;

абзац перший частини другої викласти у такій редакції:

«2. Слідчий або прокурор зобов'язані звернутися з клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи щодо:».

Вважаємо з цього приводу висловити деякі зауваження. По-перше, експертна установа, як юридична особа, є суб'єктом судово-експертної діяльності, а не судової експертизи, єдиний суб'єкт судової експертизи – судовий експерт, адже тільки він може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за давання завідомо неправдивого висновку. На нашу думку, необхідно у даній статті вказати, що експертиза проводиться експертом або

експертами експертної установи, щоб запобігти неточності у виокремленні суб'єкта судової експертизи.

По-друге, вважаємо, що не виправдано застосовано сполучник «або» у першому реченні розглядуваної проектної частини 1 статті 242 КПК. Застосування цього сполучника викривлює сенс підстав для проведення експертизи. За умов його використання, експертиза проводиться за дорученням слідчого судді чи суду або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Виходить, що у першому випадку спеціальні знання не потрібні. З даного речення проектної норми треба виключити сполучник «або».

По-третє, надання виключного права призначення судової експертизи у кримінальному процесі слідчим суддею або судом, на наш погляд, не відповідає принципу змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Даний принцип встановлений як одна із загальних засад кримінального провадження. Більш того, законопроектом 6232 у цивільному, господарському та адміністративному процесах експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи. Таким чином, спостерігаються не виправдані формальні та неформальні обмеження у використанні деяких засобів доказування, які за сенсом проекту мали б бути виключеними. До того ж, в умовах сучасного стану судів на теперішній час, коли судова реформа не завершена та відчувається брак навіть у кількості суддів, які фізично не спроможні своєчасно розглядати справи та приймати рішення, додаткове навантаження з прийняття рішень про доручення проведення експертизи за клопотаннями сторін кримінального провадження не найкращим чином відобразиться на швидкому та ефективному розслідуванні кримінальних проваджень.

Законопроектом 6232 передбачено статтю 243 викласти у такій редакції: «Стаття 243. Порядок залучення експерта

1. Експерт залучається за наявності підстав для проведення експертизи, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження». Як бачимо, самий порядок у даній статті не викладений. Далі він викладається щодо слідчого судді у статті 244, та суду – в статті 332. Тобто стаття 243 стає зайвою.

Крім того у різних статтях законопроекту 6232 спостерігається використання різних термінів щодо однакових по суті процесуальних дій: «залучення судового експерта (експертів)», «доручення проведення експертизи». Вважаємо, що доцільним було б використання одного й того ж терміну в усіх нормах щодо проведення судової експертизи.

У той же час, позитивно слід оцінити введене законопроектом 6232 правило, встановлене частиною 6 статті 295 КПК «Порядок продовження строку досудового розслідування прокурором». Так, вказаною нормою визначено, що прокурор задовольняє клопотання та продовжує строк досудового розслідування, якщо переконується, що додатковий строк, необхідний для отримання доказів, які можуть бути використані під час судового розгляду, або для проведення чи завершення проведення експертизи, за умови що ці дії не могли бути здійснені чи завершені раніше з об'єктивних

причин. Адже на теперішній час у провадженні судово-експертних установ знаходиться безпрецедентна кількість судових експертиз, а тому строки їх виконання перевищують строки досудового розслідування. Експертне навантаження за окремими видами судових експертиз в десятки разів більше нормативів, які встановлюються в судово-експертних установах в залежності від складності досліджень.

Продовжуючи короткий огляд норм Кримінального процесуального кодексу України, які вносяться законопроектом 3262, звернемо увагу ще на одну, з нашої точки зору, прогалину. Цим законопроектом передбачається частину другу статті 332 «Проведення експертизи за ухвалою суду» доповнити новим пунктом 3 щодо права суду своєю ухвалою доручити проведення експертизи незалежно від наявності клопотання сторін кримінального провадження у разі, якщо:

«3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності». Як бачимо, по суті у даному пункті викладені підстави для проведення повторної експертизи. Однак законодавець чомусь не наважується ввести сталий та прийнятний термін «повторна експертиза» у закон. Ця проблема стосується і відсутності у Кримінальному процесуальному кодексі України й інших термінів щодо первинної, додаткової, комісійної або комплексної експертиз. У КПК вони відсутні. У той же час, законопроектом 3262 майже всі наведені поняття вводяться в цивільне, господарське та адміністративне судочинство.

Законопроектом 6232 передбачається також у Законі України «Про судову експертизу» (Відомості Верховної Ради України, 1994 р., № 28, ст. 232 із наступними змінами) текст статті 1 викласти у такій редакції:

«Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду».

Вбачається, що у даному визначенні поняття судової експертизи міститься два положення, що потребують уточнення. Перше з них стосується віднесення до об'єктів судової експертизи «явищ і процесів», оскільки безпосередньо саме явище чи процес, пов'язані, наприклад, з подією злочину, судовий експерт не досліджує (вони вже відбулися в минулому). Судовий експерт досліджує матеріальні та матеріалізовані носії інформації про явища і процеси, яка відобразилася в них. На підставі наведеного пропонуємо в ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» та, відповідно, у ч. 1 ст. 69 КПК внести зміни: виключити слова «явища та процеси» із кола об'єктів дослідження, яке доповнити матеріалізованими об'єктами, оскільки факти та обставини явищ і процесів, які відбувалися під час підготовки, здійснення й приховування злочину (іншого правопорушення) та фактичні дані про них, складають поняття предмета судової експертизи. За нашим твердим переконанням, у законі, як нормативно-правовому акті, мають бути в якості об'єктів судової експертизи названі тільки безпосередні об'єкти, які у передбаченому законом порядку можуть бути надані судовому експерту для

дослідження, а це матеріальні (або матеріалізовані) носії інформації. Так, процес ДТП чи якийсь природне явище не може бути надано судовому експерту, йому надаються носії інформації про ДТП чи природне явище (речові докази, їх похідні, транспортні засоби, їх частини, людина, її труп, зразки речовин чи предметів, протоколи слідчих дій, фотознімки тощо).

Друге положення, що потребує уточнення у визначенні судової експертизи, міститься у словосполученні «що є або будуть предметом судового розгляду». Адже не завжди висновки судового експерта, надані на стадії досудового розслідування, стають предметом судового розгляду, оскільки слідчий може визнати їх неналежним або недопустимим доказом, а тому й не використовувати під час доказування.

Крім того, законопроектом 6232 у статті 7 «Закону України «Про судову експертизу» передбачається частину першу викласти в такій редакції:

«Судово-експертну діяльність у кримінальному провадженні здійснюють державні спеціалізовані установи, а в інших випадках – також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом». Отже законодавець виводить цією нормою з кола суб'єктів судової експертизи у кримінальному процесі тих експертів, що не працюють у державних спеціалізованих установах. Таким чином, встановлюється монополія держави на проведення судової експертизи у кримінальному провадженні. Крім того, в умовах безпрецедентно великої кількості судових експертиз, які на теперішній час знаходяться на виконанні судових експертів державних спеціалізованих установ, експертне навантаження хоча б частково припадає на приватних експертів, що стане неможливим після введення вказаної проектною нормою статті 7 Закону України «Про судову експертизу».

Таким чином, за нашою думкою, ліквідація вказаних прогалин та неточностей позитивно вплине на стан експертного забезпечення правосуддя в Україні.

Список використаних джерел:

1. Гапотченко Г. М. Окремі питання призначення експертиз за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Г. М. Гапотченко // Криміналістичний вісник. – 2012. – № 2(18). – С. 27-31.
2. Калюга К. В. До проблеми призначення судових експертиз в умовах нового процесуального законодавства / К. В. Калюга // Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки : зб. матер. круг. столу (Запоріжжя, 20 лист. 2013 р.). – Запоріжжя, 2013. – С. 33-35.
3. Кравчук О. В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. В. Кравчук, Ю. В. Циганюк // Криміналістичний вісник. – №2(20). – Київ, 2013. – С. 34-45.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шумила М.Є. – Київ : Юстініан, 2012. – 1224 с.
5. Легких К. В. Отримання стороною захисту для експертного дослідження зразків, які знаходяться в матеріалах кримінального провадження / К. В. Легких // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – №2. – С. 196-200.
6. Лозовий А. І. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України / А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 11. – С. 74-84.

7. Лозовий А. І. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в кримінальному процесі України / А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян // Криміналістика XXI століття : матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 лист. 2010 р.). – Харків : Право, 2010. – С. 681-685.

8. Лозовий А. І. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проекті нового Кримінального процесуального кодексу України / А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Вип. 11. – С. 195-196.

9. Притика Ю. Д. Вирішення проблем нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в аспекті реалізації пріоритетів у роботі Міністерства юстиції України на 2010 рік / Ю. Д. Притика // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи : зб. матер. засід. круглого столу, присвяч. 10-річчю створення Севастоп. відділення Харків. наук.-досл. ін-ту суд. експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Севастополь, 10-11 черв. 2010 р.). – Харків : ХНДІСЕ, 2010. – С. 3-4

10. Репешко П. І. Процесуальні права та обов'язки судового експерта за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kand-nauk-z-derzh-upravlinnya-repeshko-p-iguzenko-v-v-protseualni-prava-ta-obovyazki-sudovogo-eksperta-za-kriminalnimprotseualnim-kodeksom-ukrayini>.

11. Скарніна А. В. Кримінально-процесуальний статус захисника за новим КПК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130119.html>.18.

12. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблемні питання застосування нового Кримінального процесуального кодексу України під час призначення та проведення судової експертизи / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Криміналістика и судебная экспертиза. – Київ, 2013. – Вип. 58, ч. 2. – С. 54-59.

13. Стародубов І. В. Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України: основні зміни та нововведення, що стосуються судової експертизи / І. В. Стародубов, І. Ю. Поліщук // Ароцкерівські читання: зб. матер. засід., присв. 85-річчю від дня народження видатного вченого криміналіста Л. Ю. Ароцкера (Суми, 1-2 лист. 2012 р.). – Харків : ХНДІСЕ, 2012. – С. 32-34.

14. Ткаченко Н. М. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-13>.

15. Циганюк Ю. В. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту / Ю. В. Циганюк, О. В. Кравчук, С. А. Крушинський // Криміналістичний вісник. – №2. – Київ, 2014. – С. 28-36.

16. Щербаковский М. Г., Состязательные начала привлечения эксперта в уголовном судопроизводстве Украины / М. Г. Щербаковский, Л. П. Щербаковская // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26(65). – № 1. – С. 326-331.

